

MAGYAR NEVELÉS

Írta: Karácsony Sándor

Már mindjárt az maga a kérdéses, mit értsünk a nevelés magyar voltán? Úgy kell-e nevelnünk, ahogy a magyar ember általában véve eddig is nevelni szokta a gyermekeit, vagy pedig van egy bizonyos fajta törvényszerűsége a nevelésnek, mely eltér másfajta nevelési törvényszerűségektől és ez a magyar nevelés. Ez utóbbi esetben az a feladat vár reánk, hogy ezeket a törvényszerűségeket megfigyeljük, megállapítsuk, összegyűjtjük, kodifikáljuk és úgyszólván mai kelettel kezdjünk egy újfajta nevelési rendszert. Második esetben egy régóta, talán évezredek hosszú során át élő és ható családi nevelési formát installálunk be jogaiba, miközben annak érvényt próbálunk szerezni a köznevelés terén is. Azt hiszem, gyakorlati szempontból az lesz legokosabb eljárás részünkről, ha egyik felfogáshoz sem ragaszkodunk mereven, hanem ahogy a szükség kívánja, érvényesítjük egyiket, másikat is.

Még így is elhangozhatik egy igen léhűtő, vagy legalább is túlbuzgalmakat csillapítani akaró kérdés: van-e ilyesmire egyáltalában szükség. Hát nem az a magyar nevelés, ami Magyarországon éppen folyik s folyt már megelőzőleg szépen, több mint ezer éve. De hessegessük el magunktól ennek a kérdésnek a kísértő szelídséget. Miért, miért nem, a neveléstudomány nagy magyar művelőit mostanában s a mai időket megelőző időben egyformán nem izgatta az a probléma, mit jelent magyarul ez a szó: nevelni. Jól emlékszem azokra a meghatározásokra, amelyek tanárjelölt koromban engem iparkodtak eligazítani ennek a fogás kérdésnek az útvesztőjében. Okosak voltak, minden részletre kiterjedők és sokfélék. De volt egy csodálatos közös hiányosságuk. Nem azt írták le tudományos pontossággal, ahogy csecsemőkoromtól tanárjelöltkoromig engem és a velem egykorúakat nevelték, hanem — Isten tudja mit, de valami egészen mást. Tudós és szeretett professzorom tehát minden jóindulata és jólértesültsége ellenére voltaképpen adósom maradt azzal, hogy mit értsünk magyarul nevelésen s megajándékozott helyette, nem panaszkodhatom, bőkezűen és valódi értékekkel. Csak éppen úgy jártam az értékekkel, mintha beválthatatlan idegen valuta

tömte volna degeszre a bugyellárisomat. Az adott körülmények között nem vehettem semmi hasznukat.

Adott körülményeim ugyanis még a hazánkban kínálkozó lehetséges alkalmak között is kiváltképpen magyarok voltak nevezetesen. Magam is magyar voltam. Az engem eddig ért nevelő hatások is magyarok közt értek. Arra is készültem, hogy későbbet lehetőleg magyarokat érjenek belőlem áthatón is nevelő hatások. Mit értem illetéknéppen az osztályrészemül jutott nagyrészt néniét, azonkívül francia, angol, olasz és más népek pedagógusaitól származó meghatározásokkal? . . .

Egészen bizonyosan magyar módra neveltek apám, anyám, két nagyapám, nagynénéim, nagybátyáim, unokatestvéreim, hiszen tiszta magyar származásúak voltak valamennyien. Magyar, sőt helvét hitvallású volt az a község és az a tanya, amelyben felnevelkedtem. Mindenki magyar, sőt mindenki református volt Földesen az én gyermekkoromban, mindössze a patikásnéról rebesgették, hogy katolikus, azt is olyan formában, mely szerint nem tudhatni azt se pontosan, meglehet, hogy csak affektál. Később Debrecenbe kerültem, annak megint kálvinistábbik felébe. Magyarnak egyébként magyar volt az egész Nagy-Debrecen, jellemző rá, hogy minden újat szomjasan váró fülem nyolc esztendőn át más német szót, mint amely a kollégiumi német órán hangzott el, nem tudott beinni benne egyetlenegy alkalommal sem. De azért nem árt ezt hangsúlyozva aláhúzni s úgy emlegetni mégsem. Mert a kollégium gimnáziumában a tanároknak a nevei is másként hangzottak, mint például a magyar állam ugyanott működő főreáliskolájában. Amazokat így hívták: Karai, Szabó József, Szabó Márton, Kulcsár, Harsányi, Zalányi, Nyáry Simon, Mácsai, Tóth, Révész, Kecskeméthy, Bócsy, Török, Sinka, Gulyás, Oláh Gábor, Szeremley, Halász, Nagy Zsigmond, Nagy Elek, Falábú; amazokat: Beczner, Piribauer, Jaszencsák, Zimmermann, Palugyánszky, Kovaliczky, Krisztián.

Nos tehát, a kollégiumi tanárok is magyar módra neveltek engem, hiszen maguk is magyarok voltak, magam is magyar voltam; hetven osztálytársam, hétszáz kollégiumi tanulótársam nemkülönben. Tudós és szívem mélyéből őszintén szeretett pedagógiai professzorom azonban sohasem fejtegette, emlegette előttünk nevelésünk módját, sajátosságait úgy, mintha ez a nevelési mód és sajátosság éppen magyar voltával tért volna el más nevelési módoktól és sajátosságoktól. Annyira nem cselekedte ezt, hogy bennem majdnem meg is fogamzott két — mai eszemmel már tudnám, de akkor honnan álmodhattam volna, hogy: balhiedelem. Az egyik, mintha úgy nevelni, ahogy minket neveltek, félnevelés lenne; a másik, mintha a nevelésnek csak egy

módja lehetne helyes s mert ahogyan minket neveltek, az ettől az egyetlen helyestől eltér, ezért helytelen, ezért kell az egyetlen helyesnek a meghatározását és elsajátítását az egyetemen megtanulni jól.

Ebből a szempontból tehát föltétlenül probléma és problémául vethető fel megkérdeznünk: mit tarthat a magyar ember nevelésnek és hogy viszonylik a magyar lélek nevelői magatartása a nevelésnek ahhoz az elméletéhez és gyakorlatához, amely mai napság a magyar egyetemeken és iskolákban él?

Van aztán, még mindig meglehetősen a felületen, egy másik probléma is. Azok a nálam jóval vagy kevéssé idősb emberek, akik engem és generációmat nevelték, magyaroknak magyarok voltak ugyan, de nem mondhatnám, hogy ugyanilyen bizonyossággal XIX. századvégiek vagy XX- századelejkiek lettek volna. Ifjú-, sőt gyermekkorom óta él bennem a sanda gyanú, hogy nem arra neveltek, ami azután, mikor felnöttem, valóban is bekövetkezett. Elevenen emlékszem azokra a vitákra, amelyek annyiszor megterültek családi asztalunk fölött s szinte havonként ismétlődtek. Különösen a sörkereskedő nagybátyám hányta szemére gyakran gazdálkodó édesapámnak, hogy nem érdemes a földdel bajlódni. Issza szomjasan az emberi veritéket a föld s alig ad valamit a teméntelen fáradozásért. El kell adni a fél, legfeljebb másfél percentet jövedelmező katasztrális holdakat s biztos értékpapírosokat kell vásárolni az áráért. Attól fogva az az egyetlen fáradságérzése az embernek, amit a kuponok levágásával esetleg járó izomláz okoz. Abba még nem halt bele egyetlenegy részvényes sem. Jómaga, fővárosi ember lévén, ezt is cselekedte apai örökségével. Kapott is a tőkéréért a végén annyit, hogy mikor felvette, éppen kitelt belőle a villamosjegy ára nemcsak odamenet, de még visszajövet is. Édesapám passzionátus gazda volt, ezért aztán nem követte példáját. Abból azonban világért sem csinált titkot, hogy maga se tartja magát ezért a makacskodásért valami túlságosan bölcs, okos és belátó embernek. Ugyanilyen tanulságos, hosszú élet kölcsönözte bölcs szülei féltő szeretettel óvtak bennünket a csatangolástól, pláne, ha még testi töredelemmel voltak párosulva. Hogy is sejthették volna, hogy közülünk a legfiatalabbak éppen csak ha megkezdik tizennyolcadik életévüket s máris nyakukba szakadhat a frontélet minden viszontagsága és önálló iniciatívát követelő életformája.

Nemcsak az irányító elvekre emlékszem híven és részletekbenemően. Arra a heves ellenkezésre is emlékszem, amelyet ezek az elvek kiváltottak belőlünk, fiatalabbakból. Csodálatosképpen nem értettünk a földi javak teaurálásához és szinte ott zúgott

már az idegeinkben a reánk várakozó későbbi négy-öt-hat esztendő. Szüleink szemében léhák, bohémek, pazarlók voltunk egyfelől, másrészt világcavargók és cigányéletkedvelők. Valójában pedig készültünk olyan életre, amelyről szüleinknek, nem érvényesek addig olyan komoly háborút, melyben nemzetünk is résztvett, sejtelmük is alig lehetett.

Két nagy tévedésben leledzettek szegények, így cselekedvén. Tapasztalatokban megöszülve nem gondoltak arra, hogy tapasztalataik a XIX. század 60-as, 70-es, 80-as és 90-es éveire, no meg a XX. század első évtizedére vonatkoznak s nem föltétlenül érvényesek tanulságaik a XX. század egész első felére. Másik tévedésük az volt, hogy gyermekeiket és ifjaikat eo ipso tökéletleneknek, magukat ellenben tökéleteseknek gondolták. Pedig szerfölött relatív látásmód az ilyes. Adva van két puska, egyikben hat töltés, másikban csak egy. Vajjon melyik a tökéletesebb? Két ember közül hasonlatosképpen az ifjú ember, aki még nem lőtte el töltései javát, vagy az öregebbik, aki legfeljebb még egyszer-kétszer ha célba találhat a földi lét során. Bizony az öreg a tökéletlenebbik fél. Ha az ellenkezőjét állítaná, mondván, kérem én az életemet a lehető legtökéletesebben töltöttem el, már maga ez az állítás olyan tökéletlen beszéd volna, hogy nem volna érdemes a meghallgatásra. A fiatalabbik meg, legalább is lehetőségei szerint még, élhet tökéletesebben ott, ahol a másik már csak elrontott életének kudarcaiban borong.

Nem tudom, nem itt kezdődik-e valahol nevelő magunktartásának a magyar módja, ahogy nem tudjuk, nem bírjuk magunkat gyermekeinkhez képest tökéleteseknek érezni. Hiszen ha mi tökéletesek volnánk, már be is fejeződhetnék velünk a világtörténelem. Különben sem lehetek saját személyemben az egyetlen tökéletes ember. Osztályomban hetedmagammal tanítók, azok is mind tökéletesek. Valószínű, hogy a bé-szakaszban oktatók is azok. Ha kimegyek az utcára, csupa magamnál is tökéletesebbekkel találkozom, hiszen nekem, a tanárnak, jósz szerint csak a diákok köszönnek előre. Szinte lehetetlen, hogy ezek a most élő nagyon tökéletes emberek ne hoznák rendbe a világot- Mégis, mit látunk lépten-nyomon? A nevelési elvek egymásnak is, maguknak is ellenmondanak. Minduntalan előlkezdik a tökéletesítést. Ezzel szemben a nagyon tökéletes, legjobb jelenlegi világgal tökéletesítik a nagyon tökéletlen ezután való világot, a holnap világát.

Ez az eljárás megint problematikus. Mihelyt XX. századi látásmóddal közeledem hozzá, már is szkepszist kell hogy érezzék összes eredményei iránt. Kétségek gyötrőnek. Az-e az én igazi dolgom, hogy a magam csalhatatlan igazságait kolportáljam? Miért éreztem akkor ifjúságom idején akkora averziót apáim

csalhatatlan igazságaival szemben? Nem nyílt azóta az egész emberiségnek valahogy kijebb a szeme? Vajjon nem az ellenkező volna-e tulajdonképpeni kötelességem? Őszinte gyónásféle? Egészen bizonyos, fiaim, hogy nem jutottam el a végső megoldásig. Csak az a baj, hogy gyarló ember létemre nem tudom ezt magamnak be is bizonyítani. Azért közlöm veletek mindazt, amit én látok és ahogy azt a tudomány mai állása mellett, jelenlegi eszközeivel és módszereivel az emberiség legjobbjai látják. Hátha ti tovább juthatnátok, ha egy kicsike kis lépéssel is s bebizonyíthatnátok hogyan és miben tévedünk mi.

Ebből a második szempontból tehát az a probléma, hogy viszonylik a XX. század *nevelési* gondolata a nevelésnek ahhoz az elméletéhez és gyakorlatához, amely mai napig a magyar egyetemeken és középiskolában él.

Mindezek azonban apró hibácskák volnának. Kifornná magából a magyar nevelés maga erején könnyen. Az élet a maga könyörtelen realitásával segítene. Elvégre magyarok élnek Magyarországon mégis és ma van ma éjfél óta szakadatlanul. A ma praktikus szükségletei rákényszerítenék apródonként az iskolákat, hogy életszerűen viselkedjenek benne. A magyar lélek is érvényesülne tíz-húsz esztendő múlva még akkor is, ha nem nagyon akarna, nem igen merne és alig-alig tudna egyébként. Az első világháború vége óta magunk portáján és magunk kenyereén élünk. Hovatovább mindinkább átmegy még az idegeinkbe is, hogy magunk urai lettünk.

Van azonban annak a fajta magyar nevelésnek, melyben a mi generációnk felnőtt, egy harmadik-féle fogyatkozása. Erre aztán már minden béketűrésünk és derülátó alaptermészetünk ellenére is rá kell mondanunk zordon komolysággal, hogy: öreg hiba. Elkeresztelnem nem nagyon akarózik, megpróbálom pontosan körülírni.

Két végzetes következményében tükröződik legtanulságosabban. Bizonyosan mások is tapasztalták már, rajtam kívül, hogy egyetemet és középiskoláthagyott nadrágos embereink nem valami büszkék iskolákban szerzett kultúrájukra és nem valami égő buzgalommal fáradoznak annak sem a gyakorlásában, sem a gazdagításában. Sőt, Uram bocsá', még a pusztá megtartásában sem. Széles e világon sehol másutt nem találkoztam olyan u. n. „végzett” emberekkel, akik azzal kérkedtek volna, hogy mindent „kiizzadtak”, amit gyermek- és ifjúkorukban ügyelbajjal beléjük töltögettek gondos és szerető öregeik, csak nálunk. Művelt köreink már nem is árasztják a légkört, hanem pusztító Nemereként viharozzák maguk körül a nagy tanulást, hogy az ember tanul-tanul a tanintézetek padjaiban hosszú esztendő-

kön át, de amit ott magábaszedett, kint az élet harcmezején nem veheti semmi hasznát. Majd csak odakint, gyakorlatból fogja elsajátítani ki-ki mindazt, amire komolyan szüksége lesz. Az idebent gyúlt gezemice meg csupán virtuskodni jó. Vagy azt mutogatnom, hogy milyen jól megmaradt az eszemben mindmáig, noha semmire sem való (hiába mégis jó eszem van nekem, no). Vagy arról vizsgázom minduntalan, milyen alaposan elfelejtettem közben a legeslegapróbb részleteit is (hiába, mégis ökonomikus eszem van nekem. no. Kiveti magából, amire semmi szüksége nincs).

Beborozott kompániákban találkozhatni mind a két típussal elégszer. A „jóeszű” már éjfél előtt jelentkezik magától, keresni sem kell valami szorgosan. Elmondja a fél Vergiliust „kívülről”, az Odisszeiából is tud egynéhány száz sort. De a „kis Beöthy”-t is tudja elég folyékonyan. A koszinus-tételt nemkülönben. (Le is vezeti, ha papírt meg ceruzát kerít neki valaki nagyhirtelen.) Hát még a növények latin neveit. Taraxacum officinale gyermekláncfű, ugye bár. Cucurbita pepo a te fejed, kérlek alássan. És tudjátok-e még, feleim, kik voltak a ghuefek és kik a ghibellinek? Plagál-zárlat pedig az én gyenge ifjúságom idején az volt, mikor a végső tónika-akkordot nem a domináns előzte meg, hanem a szubdomináns. Így van ez, drága barátaim azért, hogy én mai napig csak egy rongyos falusi adóügyi jegyző maradtam.

A másik típus szemérmes s jóval éjfél után hallatja szavát legelőször. De aztán bátorságra kap s egyre sürgetőbben nyaggatja az adóügyi jegyzőt, hogy kérdezzen. Fogadjunk, édes komám, azt se tudom, tök-e vagy túrós éték. Schmalkaldeni szövetség, azt mondd? Várjál egy cseppet, ez mintha rémlenek; ötödikbe tanultuk, állattanból, a szövetek között. . .

Groteszk szimptomái ezek egy nagy betegségnek. De hiszen világszerte rengeteg adatot tanulnak a diákok, a legtöbbet, sajnos, talán eleve is mielőbbi elfelejtésre szántan. Ebben a formájában mindössze annyi a meggondolkoztató, hogy nálunk úgyszólván semmi sem marad meg, túlságosan magas a természetes elporladás percentszáma. Közösségünkben nem novellisztikus alak, nem is kabaréfigura az olyan filozófiatörténetből valaha vizsgára állott ember, aki Descartes nevének hallatára a legintenzívebb fejtörés után, tréfánkívül nem tud egyébbel reagálni, minthogy rávágja: „Gondolkozom, tehát vagyok”. Ne tessenek azzal replikázni, hogy „hát nem elég ennyi?” — mert nem elég. Azzal se, hogy „külföldön se tudnak többet”, — mert bizony többet tudnak.

Főképpen pedig többet élnek vele. Nemcsak tudnak emezt-amazt, hanem felhasználják, amit tanultak, abban a felsőbb-

rendű életben, ami elüt a másmilyen élettől éppen azáltal, mert módszereiben, tartalmában és stílusában a magasfokú kultúra a gyertya, a kovász, meg a só. Nem okvetlen fontos emlékezni a schmalkaldeni szövetségre, a plagál-zárlatra, a gyermekláncfű latin nevére, a koszinusz-tétel levezetésére, Beöthy Zsolt véleményére Kemény Zsigmondról, vagy arra, hogy kezdődik az Odisszeia és hogy végződik az Aeneis második éneke. Az a fontos, van-e filozófiai értelemben is egészséges történet szemléletem. Kihallom-e, ha hangversenyen ülök, vagy rádiót hallgatok, az összhangokat a zenekar lármájából. Szerves egységben vesz-e körül egész életem folyásán a teremtett világ, vagy csak zagyva tarkaságnak és összeviesszaságnak érzélem az egészet. Tudok-e törvényszerűen viselkedni is ebben a teremtett világban, vagy egyszerűen ráborul és agyonnyom, mint valami levegőtlen, szűk áristom. Meglátszik-e azon a könyvön, amit éppen olvasok, és ahogy olvasom, az az egynehány boldog óra, amelyeken egykor Kemény Zsigmonddal, Vergiliusszal, Homérosszal, másfelől Beöthy Zsolttal és más hozzá hasonlókkal vagy nála különbekkel eltársaloghattam. Nos, tehát, nincs. Nem hallom. Szédülök vagy apatikusan ámolygom. Tétován stagnálok, esetleg tévedezem ide meg oda. Ami pedig az olvasmányaimat illeti, ne fagass, mért nem olvasok már régóta semmit. Vagy szemetet olvasok „pihenésül”. Ha pedig történetesen mégis olvasok, hát arról egykori diákságom édeskeveset tehet, iskoláim meg még annál is sokkal kevesebbet.

Ne csodálkozzunk rajta, ha ez a magas kultúra aztán nincs beleépítve a magyar életbe. Nemcsak úgy nincs beleépítve, hogy a magyar civilizáció nem a magyar kultúra vetülete, hanem a nyugateurópaié. Azt értem ezen a kijelentésen, hogy, egészen csak példának okáért kiragadva a gazdag választékból, nálunk a Beszkárt megállóin annakidején nem azért jelentek meg a belülről kivilágított, köröskörül reklámképekkel kiteremtett, Budapest közlekedési térképével ellátott megállóhely-oszlopok, mert a magyar élet fejlődése éppen így hozta magával, így következtek a dolgok sorrendjük egymásutánjában, hanem azért, mert nem sokkal azelőtt Bécsben ugyanilyen oszlopokat állított az ottani közúti villamos vasúttársaság.

De, ismétlem, iskolai nevelés közben elsajátított magas-kultúránk egyébképpen sincs szervesen beleépítve a magyar életbe. Úgy sincs, hogy az alsóbb néposztályok rétegeiben teljes-tökéletesen hiányzik a rezonanciája- Nem érti, nem követi, nem méltányolja, sőt, nem is tiszteli az alsórend a felsőrend tudományát. Nem hiszi, hogy abból valami jobb vagy szebb fakadhat-nék. „Úri huncutság” a neve, félig csodálkozó, félig bosszús kaccantás a jutalma, ha valami mégis szuperál: „No nézd már,

mit ki nem talál az a csavaros eszű német”. Hiszen mindez lehet félig komoly, félig tréfás magatartás is. Az azonban már mégiscsak nyílt visszautasítás, ahogy, különösen a parasztság, távol tartja gyermekeit a magasabb műveltségtől s egyáltalában nem siet őket iskoláztatni. Nem szabad ezt szőröstől-bőröstől azon az egy számla-lapon nyilvántartani, hogy nehezen kultúrálható, sőt, egyenesen ellensége a kultúrának. Még az sem volna elég magyarázat, amit más vonatkozásban már emlegettünk, hogy nem magyar az iskolánk, tehát a túlnyomó percentjében magyar alsó néposztálynak nem való. Leszámítva a leszámítandókat marad felderítetlen ok fölösen. Ezeket az okokat kísérsük most itt megkeresni.

Ügy, ahogy most élnek egymás mellett magaskultúra és népi kultúra, egyik a másiktól úgyszólván érintetlen, tökéletes izoláltságban, szinte párját ritkító jelenségek, legalábbis Európában nem lelmi párjukat. Van népi kultúra Németországban is, hogy messzebbre ne menjünk, de ott gyökere a magaskultúrának. Nem is egyéb a magaskultúra, mint a népi kultúrának mint gyökérnek teljes pompájú kivirágzása. Beethoven, Bach, Haydn, Mozart és a német népdal egyazon néplélek szülőttei s a népdal úgy viszonylik a szonátákhoz, kantátákhoz és szimfóniákhoz, szórói-szóra, mint a gyökér a virágbaborult vagy gyümölcssei súlya alatt roskadozó koronához. Kant Imánuel és a német paraszt bölcsesége csak fokban és intenzitásban különböznek. A német államrend a német családi élet erkölcsi törvényeire van építve, ez amannak megbízható és természetes alapja. A német iskolában német az előadási nyelv.

Nálunk a magaskultúra úgy él és virágzik a népi kultúra mellett, ha nem is szakasztott úgy, de olyanformán, mint valami angol gyarmaton az európai fertály a bennszülött-negyedhez képest. Van civilizáció a gyarmatokon is, de ez a civilizáció nem a bennszülött-kultúrának a vetülete. Civilizáció és kultúra igazándiban csak az európai fertályban állnak a gyarmatosító nép szolgálatára, rajtuk kívül a bennszülöttek közül azoknak, akik megadták magukat és a gyarmatosítókkal kerültek életközösségbe. Zeneakadémiánk zenei nevelésének alapja nem a magyar zene. Színművészeti Akadémiánkon nem a magyar nyelv törvényei szerint tanulnak deklamálni. Azt tanuljuk, a zenében hét különböző hangunk van. Ez igaz, de nem magyar igazság. A magyar népdal természete szerint a zenében öt különböző hangunk van. Szilveszteri tréfának is groteszk, hogy Hosszú Zoltán meg Vaszary Piroska „Rómeó és Júlia” erkély-jelenetét székely nyelven adják elő. A vékonya is megfájdul az embernek nevéttében, ha ízes magyar deklamációt hall, annyira elszokott a füle tőle.

Hogy süllyedhettünk ilyen mélyre?

A szakadás a két kultúra között tragikusabb méretű, mintsem egykönnyen megmérhetnők. Hogy fogalmat alkothassunk róla, beszéljünk egyelőre egyébről.

Falusi vizsgán vagyok. Egzsámenten, ahogy ott mondják. A Tóth Eszter fia ül az első templomi padban, szembe a katétrával, ott ahol vasárnap délelőttökön tiszteletesné asszony szokott ülni. Azért ül éppen ő ott, mert nincs ki négyre s tiszteletes úr őt szólítja vallástanból legelőször. Így is három hétbe telt, míg a rektor úr annyira is meg bírta tanítani

— Mi vagy te, Tóth Imre, mondd csak bátran.

Tóth Imre kivágja büszkén:

— Én református keresztyén vagyok.

— Jól van, leülhetsz!

Ideje leülnie, mert a második kérdésre nem tudna mit mondani. Az anyja ott rí a boldogságtól a hátulso székben, hogy milyen derék, bátor, okos gyermeket szült ő erre a világra, ennek a községnek díszéül és virágjául. Kurátor úr unokája majd csak avégin következik. Első szék első: kurátor úr unokája, ő majd egy nagyon szép hosszú verset fog szavalni. Nyolcszor-tízszer előfordul benne, hogy „bárhová visz szerencsétek, ezt a hazát szeressétek”. Ez a régula: mindenkinek fia, lánya, unokája szerepel és a Tóth Eszter fia sem lehet kivétel.

... Nemrégiben meg nagyvásár volt a falu végén, a Gunár-kert mellett. El ne tévedjünk, a históriás énekesekhez szeretném vezetni azokat, akiket sok minden egyéb közt az ilyesmi is érdekel. Régesrég nagyvásár ez, senkit meg ne sértsen az emléke. Két fiatal összefogózik és szemelvényt énekel a legújabb szenzációból:

*Jánosi meg elment Szabadkára,
MeglESTE, hogy hol jön a vén pára,
Rárohant, miként egy vad tatár
S az aggnőt leterítette már.*

. . . Választás van. Hogy alkotmányos érzést ne sértsünk, mondjuk presbiter-választás. Mindegy az. A fiatal tekintetes urat választják ma meg, az öreg tekintetes úr, nyugoggyík, karácsonyharmadnapján meghalt, ó-esztendő utolsó estéjén temették templom után. A kortesek olcsón megszámitják a fiatalnak, mert tisztelték-becsülték az öreget. De a módját meg kell azért adni mégis, hiába. Hát leváगतott a tekintetes úr egynéhány birkát és ugyancsak csapra üttetett két-három hordó sert a kaszinóban, költőpénzül pedig mindenki kap egy vagy két koronát. Annak, aki nem reflektál a pénzre, a szaléliban van terítve, az

személyes vendége a tekintetes úrnak. De oda nem telepedhetik be ám úgy magától akárki, csak akit a főkortes beszélít. Meglesz a tekintetes úr egész bizonyosan, egyhangúlag presbiterünk lesz. Akkor is meglenne, ha ez a cím elmaradt volna, de ki halott már olyat. Az egész gyülekezet restellené.

Hol vagyunk? A példákat könnyen szaporítani lehetne, de minek? Ráismerhetni így is könnyen. A XVII-ik század második negyedében vagyunk. Az egészen nem más, mint jezsuita-iskoladráma. Néha forma szerint is pontosan ugyanaz, akkor iskolai ünnepély a neve. De így is az, a kicsípett, szinte már-már jelmez viselő gyerekekkel, akik azért hadarják olyan szédítő gyorsan a leckét (még a számtan példák kidolgozásakor esedékes szöveget is karbanmondva emlézték be az iskolában előzetesen), azért szavalnak, énekelnek, írtak tele vizsgalapot, amiért ősünk annakidején az említett XVII. században: hogy odaédesgessék kedves szüleiket az eklézsia közelébe, ahova azokban az évtizedekben már nem jártak önként akkora buzgalommal, mint előzőleg.

A vásári füzetes história meghaladta már Tinódi Sebestyén fokát, most valahol a Gyergyai Albert modorában van tartva. Szerelem is van benne, kaland is, ha másképpen nem megy, gyilkosság formájában. Kalandos-szerelmi regény a javából, itt éppen versben, de lehetne már bízvást prózában is.

Végül választás voltaképpen nincs. A zsinatpresbiteri elv választójogot ad ugyan minden nagykorú lekonfirmált református atyámfiaának, de ők bizony nem élnek vele. Nem elég a jogokat megadni, úgy kellene annak lenni, hogy valóságos élet pulzáljon ott, ahol most inkább csak jelképes gesztiók történnek, így hát a választási aktus átalakul. Olyan formát ölt, amiben aztán az atyafiak már biztosan és elevenen mozognak. Az uraságot valami nagy öröm érte, hát csap egy jó napot az embereinek. A másik magyarázat homályos is egy kicsit, meg nem egészen komoly. Más volna, ha tréfán kívül számítana a szavunk. De hát ne feledjük, a XVII. században vagyunk s akkor bizony még nem igen számított.

Ma már számít. Ma már a kalandos-szerelmi regények helyett is pszichológiai regények járnak. A színpadon is fejlettebb fokon mozog az élet, a XVII. századbéli formákat inkább csak a „műkedvelő” előadások őrzik és uzoválják.

Hiába azonban minden. Népünk a XX. században él, de a XVII. század formáit és tartalmát éli. Hiába viszed a legmodernebb mai színházi estére, csak a jezsuita iskoladrámát hallja ki a darabból. Azért szereti annyira a „műkedvelőt” is. A gyerek vizsgáján is csak azt méltányolja. Ha modernebb tanító kerül a faluba, megszólják, mert a gyerekek akadoznak az egészen,

nem kukorékolnak olyan hangosan és széleseben, mint az öreg rektor idejében.

Pszichológiai regényt is hiába adunk a kezébe. Ha van benne kalandos szerelmi regény, keret gyanánt, azt olvassa ki belőle, ha nincs, értetlenül vagy unottan dobja sarokba. A választás szent, komoly jogát is eladja sokszor egy tál lencséért. (Különösen akkor, ha észreveszi, hogy a „másik fél” se gondolja azt olyan százszázalékos komolyan, mint ahogy mondja.)

Mit jelent mindez?

Azt jelenti, hogy a XVII. század második negyedében megszakadt az addig egységes magyar kultúra gyökere s azóta a nép nem vesz tevőleges részt a fejlődésben, a magaskultúra meggyökértelen. Eredményei papíron vannak meg csupán. Valóságban többé-kevésbé fikciók, ha gorombábban fogalmaznánk, azt is mondhatnók, Potyemkin-alkotások.

Papíron felszabadult már a városi polgárság, a jobbágyság és az ipari munkásság is. Valóságban, a lelkekben — vegyünk egyetlenegy példát mutatóba — egy társaságbeli „úri”-ember, mondjuk, megyei notabilitás még mindig szívesebben adja a fiát előkelő pályára, mint „pudlispringernek”, vagy „vizesnyolcasnak”. De fordítva is, ha milliomos nagykereskedő is már a pudlispringer, vagy a vizesnyolcas, bizonyos megilletődést érez, valahányszor egy, nem is valami magasrangú megyei nagyság, csak egy főszolgabíró szóbaáll vele. Ugyanígy papíron volt nálunk azóta barokk, rokokó, romanticizmus, realizmus, impreszionizmus, szimbolizmus és még egy pár egyéb — izmus. Magaskultúránk rezonanciája mai napig ott tart, ahol a nép. A nadragos emberek ezrei még mai napság is a XVII. századbeli „hitviták” világában élnek, legfőljebb a vita tárgyát képező „hit” világiasodott el egy kevéssé. Kalandos szerelmi regényt olvasnak. Jezsuita iskoladrámában gyönyörködnek.

Nem kell hozzá nagyon eleven fantázia, könnyű ezek után kitalálni, mi a magyar nevelés kardinális hibája. Maga ez a gyökereszakadtság.

Mindaddig, míg a XVII. és a XX. századot valamiképpen át nem hidaltuk, *visszamaradt*, megkövült, mozdulatlan kultúra bűvkörében vesztegel *népünk*. *Gyökértelen*, vázában hervadozó kultúra birtokosa marad *felső néposztályunk*. *Műveletlen középosztály* öröklődik a nép és szofokrácia két malomköve közt.

Ha pesszimista ember mondana ilyet, szavahihető ember létére, irtózatot volna hallgatni. Én azonban nem vagyok pesszimista. Feltehetem tehát a kérdést: quae cum ita sint, mitévők legyünk?

Hármas feladat előtt állunk. Nevelésünket, a szerint, amint bajaink diagnózisa diktálja, egyszerre kell modernné, magyarrá és hatékonyá tennünk. Nem panaszkodhatunk ugyanis, a mostanában elmúlt évtizedek folyamán reformban igazán nem szükkölködhetünk, különösen pedagógiai téren és elsősorban a középiskolát illetően. Hol bevezették ezek a reformok a gyorsírást az egyetemre előkészítő gimnáziumokba, hol törölték megint a tantárgyak sorából. Ugyanígy járt a közgazdaságtan is. Az egészségtant kezdteben a hetedik osztály kapta. Aztán lekerült a negyedikbe ez a tantárgy. Ma a negyedik osztály is, a nyolcadik is tanulja. Voltak napok, mikor egy-egy középiskola kapuján háromféle cím és jelleg díszelgett egyidejűleg egymás tetejében, hogy azt mondja: m. kir. állami főreáliskola. Akarom mondani: m. kir. állami reál-gimnázium. Respective: m. kir. állami gimnázium. Ügy is volt, igazat mondott a táblák látszólagos bábeli zűrzavara. A nyolcadikosok még főreáliskolások voltak, az elsősök már gimnazisták, a középső osztályokba járók reál-gimnazisták. Az volt aztán az ecetágy, mikor egy-egy vigyázatlan gimnazista megbukott s arra ébredt, hogy ő nem görögös többé, hanem franciás. Mondjuk, nyolcadikban, amikor ez már nem is olyan szívet vidámító metamorfózis. Emlékszem ilyen esetre még abból az időből, amikor meg a gimnáziumok vedlettek át reál-gimnáziumokká, ország szerint húsznak a kivételével. Legfelsőbb instanciáig felkészült az ügy, mire végzés sikeredhetett rá. A végzés így hangzott: a növendék magántanulónak számít görög nyelvből s év végén díjtalan magánvizsgálatot tartozik tenni a területileg legközelebb eső gimnáziumnak maradt gimnáziumban. Francia órákon azonban benn kell hogy maradjon az órán és csendesen tartozik viselkedni. Két momentum nyílt titok maradt mindvégiglen. Hogy tanulja meg maga erején a nyolcadik osztályos anyagot, többek között Platon filozófiájának szemelvényes részeit az a gyöngye diák, aki megbukott, tehát még tanári segítséggel sem nagyon sikeresen tanul. Mit csináljon francia órán, különösen teletszaka, amikor legyenek sincs alkalma fogdashatnia.

Reformban volt tehát elég módunk, még sajnálatos bár óvhatatlan áldozatai is voltak a reformnak, mint fönnebb láthattuk. Csakhogy nem váltak be a reformok, mert csupán részleteket szándékoztak reformálni, holott az egész reformra érett. Az iskola nem azzal vált modernné, hogy közgazdaságtant is tanított vagy megengedte növendékei nagyobbik felének, hadd tanuljon görög nyelv helyett második modern nyelvet. Még csak nem is azzal, hogy korszerűbbé tette a tananyagot, eltörülve az anyanyelvi oktatásból a stilsztikát, retorikát meg a poétikát. Nem tette modernebbé az sem, hogy a tanítási módszereken igazított egyet-

mást, munkaiskolává alakítván át az addig jórészt csak néma hallgatásra és legfeljebb reprodukálásra kárhoztatott diákközöséget. Nem lehet az ótómlőhöz hozzáfércelni az újat, mert még nagyobb lyukat szakít benne, az írásnak ezek a szavai alaposan beteltek ezen a reformtörekvésen. Nem jobb lett az iskola a reformok következtében, hanem még rosszabb. Még tudatlanabb és még neveltenebb lett tőlük a diáknép. Mindez pedig azért ütött ki a nemes intenciók ellenére is így, mert a pedagógiai alapviszonyt kellett volna rendezni nevelő és növendék között, részleteken végzett jobb-rosszabb pepecselés helyett.

Ez az alapvető rendezési elv ugyanis időközben az egész emberiség életében elkövetkezett. Különösképpen pedig az euramerikai kultúrközösségben vált érezhető mértékben időszerűvé. Problematikussá érett a „másik „ember”.

Midőn az egyén érik gyerekből felnőtté, az érési folyamat a másik emberen mérhető le időről-időre pontosan. Gyerek, növvő gyerek, serdülő és ifjú a másik embert egocentrikus szempontból fedezik fel és veszik tudomásul. A másik ember vagy gát, vagy eszköz arra, hogy az Én érvényesülhessen. A fejlődő ember viszonya ehhez a másik emberhez egyszerű és szinte eltéveszthetetlen: lebirkózza, amennyire tudja, az akadályt és felhasználja a segítséget. Az egyén akkor tekinthető felnőttnek, mikor lefelől tudatára ébred a valóságnak, hogy a másik ember autonóm lény és igazodik ehhez a tényhez. Nem a betöltött 24. életév mutatja, hogy érett ember-e már valaki, hanem azok a gesztiók, melyek árulkodó jellege Szerint az illető tiszteletben tartja a másik ember autonómiáját.

A közösségi életben sincs különben. Egy-egy kultúrközösség eleinte szakasztott úgy viselkedik a másik ember szempontjából, mint a gyerekek. Később növvő gyerek, majd pubertáló, végül adolezskáló viselkedést árul el. Fejlődésének azonban csak akkor jutott legmagasabb pontjára, érett közösségnek csak abban az esetben tekinthető, ha körén belül az egyik ember minden közösségi vonatkozásában tiszteli a másik ember autonómiáját. Ennek a tiszteletnek pedig egy megnyilvánulási módja van. Minden közösségi teljesítményt kettőnk közös munkája gyümölcsének tartok.

Érett közösségi életben a nevelő nem láthatja úgy a nevelés munkáját, hogy ő, a tudatos, a felnőtt, az erős, a különb formálja, alakítja, kiképzzi a csak ösztönösen élő, fejletlen, gyenge, tökéletlenebb gyermek viasz gyanánt alkalmazkodó egyéniségét. Saját képére és hasonlatosságára sem teremtheti újból ő, a vezető a gondjaira bízott alárendeltek. Még az sem segít rajta, ha a gyermeklélektan tanulmányozása folytán megismeri a másik fél lelkét s nevelői munkájában hasznosítja a begyreszedett tanul-

ságokat. Tipikusan adolescens felfogásra vall az utóbbi. Az adolescens viszonyulásai a harc, a kultusz, a dogma, a ritus és a kritika. A harc alapviszonyulásai ezek, úgy, ahogy Arany leírja a „Bajusz”-ban:

*Épen, mint a jó vezér,
Ha az ellenséghez ér,
Minden bokrot és fatörzsöt,
Minden zezzugot kikérvél.
Lassan mozdul seregével.
Küld vigyázót, előőrsöt,
Puhatolja, merre gyengébb,
Hol erősebb az ellenség.
Nem siet, de csupa szem, fül,
S mikor aztán ütközetre
Megy a dolog: gyors a tetre.*

Az adolescens is így csinálja, a gyermeklélektannal ismerős pedagógus nemkülönben. A saját képét és hasonlatosságát viszont egy fokkal fejletlenebb és avultabb serdülő világfelfogás forszírozza. Az adolescens legalább partner-nek appercipálja a másik embert, a pubertáló ideált lát benne. Ha a nevelő pubertal (közösségi viszonyulásaiban mindenesetre), magamagát kelleti ideálként. Kultúrközösségünk növvő gyerek korában természetesen még borzalmasabb primitívségében mutatkozik a nevelői alap viszony lás. Ismerjük az egyént ebből az éveiből, valóságos Rontó Pál. Kísérletezik, fúr-farag, részegen nemrég felfedezett vágyaitól és képességeitől, hogy beleavatkozzék a hozzá képest idegen világba, változtasson rajta. Nem csoda, idáig börtöne és rabtartója volt, imé, elégtételt vehet rajta. Közösségi értelemben két kultúrfokkal visszamaradt, csökevény növvő gyermektípus az a nevelő, aki növendéke egyéniségét „viasz gyanánt” formálja.

A másik ember autonóm. Felnőtt korba jutott kultúrközösségi életünk felfedezte immár ezt az új nagy titkot és többkevesebb sikerrel alkalmazkodni is próbál hozzá. Jogi, művészeti, tudományos, társadalmi, sőt vallásos életünk is csupa-egy hatalmas erőfeszítés jeleit mutatják a hatalmas átalakulásnak, hogy a közösség élete elvszerűen újjászülethessek. A nevelésnek is rá kell tehát döbennie, hogy esetében a tétel: a másik ember autonóm, így módosul: a gyermek, a növvő gyermek, a serdülő, az adolescens, egy szóval a növendék autonóm. Pedagógiában ezt jelenti modernnek lenni.

De mit jelent pontosan maga az *autonóm* szó pedagógiai vonatkozásban? Azt jelenti, nevelés közben komolyan számot

kell vetni nemcsak azzal az adottsággal, hogy ketten vannak ők ketten, a nevelő és a növendék, hanem azzal is, hogy ketten tesznek egyet. Ha a növendék autonóm, autonóm egész lénye, belső világa is. Nem beszélhetünk tehát neveléssel kapcsolatban életérzésekről, érzelemről, értelemről, akaratról és egyéni hitről. Érzelmi, értelmi és akaratni nevelés nincs, nem lehetséges, mert a növendék érzelmi, értelmi és akaratni világa autonóm. A nevelés lehetősége csak azokon a pontokon elképzelhető, ahol az egyik ember egymagában épp oly tehetetlen, mint a másik ember. Azokról a szellemi tevékenységekről van most szó, amelyek nyilvánulásai közben ketten tesznek egyet, egyik és a másik ember. Az imént felsorolt kategóriák ezek, az úgynevezett társaslelki kategóriák. Életérzések között a másik embertől függő jó vagy rossz közérzéssel a jogban találkozunk. A művészet a társaslelki vonatkozások között másik ember ébresztette érzelmek. A tudomány ugyanolyan értelmi reláció. A társadalom a másik emberre irányuló akaratnyilvánulások világa. Egyik ember egyéni hite a másik ember egyéni hitéhez képest: vallás. A modern nevelés második tétele szerint tehát csak jogi, művészi, tudományos, társadalmi és vallásos nevelés lehetséges.

Harmadik megállapítás szerint az autonóm nevelő és az autonóm növendék társasvontatkozásai csak *mint vonatkozások* élők és hatók. Ezért hangsúlyoztuk eddig is, hogy a nevelés gyümölcssei közös termékek. Nagyon fontos például tudományos nevelés közben az is, hogy a nevelőnek tekintélyes és szolid tudománya van, az is, hogy a növendéknek az érdeklődése széleskörű és nagyfokú. De ez a két körülmény csak akkor válik eredményessé és csak abban az esetben terem jó gyümölcsöt, ha az érdeklődés és a tudás kölcsönhatásban nyilvánulhatnak, tehát a növendék *megérti* a nevelőt. A megértésnek pedig nem egyetlen követelménye az, hogy a nevelő érthető-e vagy sem. Még az sem elég, ha a növendék komolyan, egészen a lelke mélyéig érdekli a szóbanforgó probléma. Az élet és halál problémája már csak igazán egzisztencialiter érdekli minden serdülőt. A vallástanárok meg mai napság meglehetősen pszichológiai tapintattal, kellőképpen leegyszerűsített, könnyen érthető nyelven tudnak beszélni a kérdésről. Mégis legtöbbször elmarad a kívánt eredmény. Miért? Maga a megértés nem ment igazán végbe, az egyik és másik ember egymásravitatkozott társasértelmi funkciójának az eredménye. Szimbolikusan Goethe „Erlkönig”-je mutatja, miről van szó. Elbeszélnek egymás feje fölött apa és fiú. A fiú koronás, hosszúfarkú rémkirályról, mézes-mázos ígéreteiről, tündérleányokról, az apa ködfoszlánnyól, száraz levelek csörgéséről, öreg fűzfáról beszél. Mindkettőnek igaza van,

de nem érthetik meg így egymást, bele is hal ebbe a gyerek. Ha modern pedagógusok akarunk lenni, meg kell fejtenünk az eddig még megfejthetetlen talányt, ismernünk kell a megértés titkát. De ugyanakkor ugyanolyan mélyen ismernünk kell a többi titkokat is, jogilag a függetlenségét, művészetileg az őszinteségét, társadalmilag a szabadságát, vallási vonatkozások közepe a küldetésszerűségét.

Még egyszer megfuttatom elmémet az „Erlkönig”-beli apa és fiú tragédiáján: mindenestől egyes-egyedül a megértés tragédiája s talán nem szaladt ki túlságosan is nagy szó a számon, ha úgy fejezem ki magam a nevelés egész területére vonatkoztatva problémánkat, hogy a nevelő és növendék közös anyanyelvét kell visszahelyezni ősi jogaiba. Nem hajánál fogva előrángatott második kérdés tehát a magyarság kérdése pedagógiai vizsgálódás közben, hanem a modern nevelésből természetesen folyó következő kérdés. Nem lehet nevelésünk úgy modern, hogy egyúttal magyar is ne legyen. Nem értheti meg a magyar növendék nevelőjét hamarabb, csak akkor, ha az is magyar módra próbálja megértetni magát vele. Nemcsak magyar nyelven, hanem magyar módon is.

Az, hogy a nevelés autonómiára, őszinteségre, világosságra, szabadságra és küldetésszerűségre törjön, egyetemes pedagógiai törvény s érvényesülése a nevelő és növendék viszonyulásának XX. századbeliségét biztosítja. Magyarságát az a sajátos mód adja meg, ahogy az autonómiát, őszinteséget, világosságot, szabadságot és küldetésszerűséget magyarok egymás között indokolni szokták. Minden közösség autonómiára tör, ebben nincs különbség magyar és magyar közt. A magyarban az a mód a magyar, ahogyan magát autonómnak, vagy függő viszonyban élőnek érzi.

A társaslelki életérzés akkor egészséges, ha mi mind a ketten: én, az egyik ember és te, a másik ember függetlenek vagyunk egymásra nézve. A „magyar”-ban az a magyar, hogy ennek a függetlenségnek a kritériumát a te függetlenségében látja és éppen azért az én függetlenségemet a te függetlenséged biztosításával próbálja megvalósítani. Addig nem alhatom a te jelenlétedben nyugodtan, míg te magadat nem érzed nyugodtan az én jelenlétemben — a függetlenségnek ez a meghatározása telivér magyar észjárásra vall.

Az őszinteség indokolása megint csak ilyen, az európai indokolásoktól egészen elütő. A művészi siker titka a művész, tehát az Én őszinte odaadása. Csak az őszintén megmutatott Énben ismerhetsz Te, másik ember önmagádra, mert csak az szimbolizálhatja az istenteremtette embert, az (egyetemes) em-

bert. Az európai indokolás az őszinteség kritériumának e helyett az eszményt látja. Az eszményi ember egyetemes jelentésű, szerinte, az Én és Te az eszményi emberben lehet egyforma érvénnyel kiábrázolva. Ezért tartják még magyarok is, nyugat-európai esztétikán felnevelkedve Móriczot trágárnak, Adyt erkölcsstelennek, Szabó Dezsőt szertelennek. Pedig csak magyarok s magyarul őszinték.

A világosságnak a magyar indokolás szerint arra kell törni, hogy te, másik ember, megértesz engem. Nem az a fontos, én mit tudok, hanem az, hogy te mit tudsz az után, hogy én bevégeztem a mondanivalómat. A nem-magyar nevelő gondolkozhatik olyan formán, mint a régi szellemeskedő rosszírású valaki: én megtanultam írni, más is tanuljon meg olvasni. Én értem és tudom a magam dolgát, aki tehát nem ért meg engem, nem való tudományos pályára. Magyar indokolás szerint az igazi tudósnak jár a szava. *Értik*, amit mond, *érvényes* is, amit mond.

Szabadság azt a társadalmi egymásvonatkozást jellemzi, amelyben az egyik ember cselekvését a másik ember elviselheti, mert elviselhető. Nem-magyar indokolás szerint ez csak abban az esetben lehetséges, ha az aktív fél, az egyik ember módszeresen jár el, a passzív fél pedig alá van rendelve az aktívnek, éppen ezért köteles is elviselni a módszeressége következtében elszenvedhető cselekedetet. Magyar indokolás szerint csak egymás mellé rendelt egyik és másik ember alkothat társadalmat, mert csak mellérendelésben vagyok képes elviselni a másik embert s a másik is csak mellérendelésben cselekedhetik úgy, hogy cselekedete egyáltalában elviselhető. Mellérendelés meg csak a családban lehetséges. Egyik ember a másikhoz képest csak akkor érezheti szabadnak magát a cselekvés és szenvedés viszonyában, ha viszonyulás közben apja-anyja, fia-lánya, néne-bátyja-öccse- húga egyik a másiknak. (Szép öcsém, miért állsz ott a nap tűzében? Kossuth atyánk. Hozott Isten, húgomasszony, itt az ütközetben. Magam is jó példa vagyok rá, mert sokszázan szólítanak így országszerte: Sándor *bátyám*. Nézze, *fiam*, mondhatja szemrebbenés nélkül az *ifjú* tiszt úr az *öreg* népfelkelőnek. Érdekes összehasonlítani a magyar „testvér” kitélt is ezzel a német megfelelőjével: ja, *Bruderherz*.)

A küldetészerűség ott látszik meg magyar viselkedésben, mikor a magyar egyfelől nagyon toleránsán kitart a mellett, hogy ha egyszer papi ruhája van, hát akkor bizonyosan igazán pap is az illető, másfelől meg, ha hosszú idő elteltével egyszer kiábrándult, habozás nélkül hátat fordít a hivatalos egyháznak és szektákba menekül. Indokolás szerint ugyanis a valláshoz pap kell, aki vall Isten és az isteni dolgok felől és laikus, aki elhiszi a pap vallomását. Az tehát, hogy igazán pap-e valaki, arról

ismerszik meg, elhitte-e neki egy másik ember az evangéliumot, a jó hírt, amivel az Úr Jézus Krisztus küldte másokhoz követül: De azt meg, hogy a másik ember igazán elhitte a pap vallomását, megint csak egy dolog mutathatja meg, ha a másik ember is pappá vált és úgy tudott egy harmadik embernek vallani, hogy vallomása folytán az a harmadik ember is hatékony, tehát egy negyediket pappá tevő pappá változott.

A magyar nevelés úgy változhatik magyarrá, hogy a nevelés lehetséges pontján magyar indokolással viszonyulnak nevelő és növendék jogilag, művészileg, tudományosan, társadalmilag és vallásosán. Vallásos viszonyulással akkor is kénytelen a magyar nevelő, ha hivatása szerint nem pap, mert csak papi lélekkel lehet pedagógiaileg viszonyulni. A pedagógiai viszonyulás ugyanis egyike az emberi lélek legmagasabbfokú intenzitásában beálló relációjának. Az egyik embernek, a nevelőnek áhítatosnak, a másik embernek, a növendéknek szeretőszívűnek kell lennie. Áhítat: a legmagasabb intenzitású vallás; szeretet: a legmagasabb intenzitású társadalmi magatartás.

A pedagógia célja a növekedés. Szellemi téren ez csak úgy képzelhető, ha a nevelő mindig a legmagasabb intenzitású emberi lehetőséget képviseli növendékével szemben s mindig is azt igényli tőle. Mi azt a hibát is igen gyakran el szoktuk követni, hogy ifjúságunk nevelését az értelmiség feladatának gondoljuk s értelmiségiekre bízunk. Pedig a közösség a népben érez, az értelmiségben gondolkozik és az ifjúságban akar. A magas művészet, láttuk már, nem más, mint a népi „gyökér” szárbaszökkenése és virágbaborulása. Az egészséges társadalmi vonatkozások a reformkorban a jurátusok rezeskardjának a csőrrenésin módosultak. Előbb Széchenyi mellett, majd Széchenyi ellen Kossuth mellett döngették a földet a juratus kardok. Az ifjúság magasabb intenzitású kategória az értelmiségnél. Az értelmiség tevékenysége az éppen érvényben lévő igazságok megolajozottan, simán „futó” megvalósításában merül ki. Haladás, fejlődés csak az ifjúság problémalátásának akarati nyilvánulásából fakadhat. Az értelmiség tehát nem nevelheti az ifjúságot. Csak áhítatos, papi lelkek nevelhetik, mint az ifjúságnál is magasabb intenzitású kategóriába tartozók. Ezeket nevezte Platon „Állam”-ában bölcseknek s ezeket szoktuk mi, mint szofokráciát emlegetni. A lélekszerinti „professzor” nem „értelmiségi”, hanem a szofokrácia tagja. Láttuk már föntebb, hogy főképpen a becsületes kétely jellemzi s a kétely a problémalátás előfeltétele. Professzor és tanítványai között mindössze annyi a különbség, hogy a tanítvány kételye adolescens eredetű, a professzoré kifejezetten áhítatos, de vallásos-intenzitású mind a kettő.

Volnának még a magyar nevelésnek logikai és filozófiai előfeltételei is eme már felsorolt társaspszichológiai előfeltételeken kívül. Logikai szempontból minden magyar logizma transcendens és minden magyar tétel mellérendelő. Olyan mint a társadalmi szabadság családiassága. „Egyik a másikhoz képest” jelentik a logizmak mindazt, amit jelentenek. A tételekből folyó szillogizmusok filozófiájának meg az à priori-jai sajátosan magyarok. A magyar tér-à-priori a határtalan, idő-à-priori az időtlen. Oki viszony helyet a magyar gondolkozás a „megfoghatatlan”-ban mozog.

Mindezekből az elvekből egészen sajátosan kerekedik ki a magyar észjárás, a magyar nevelő-és növendék közös anyanyelve. De azok a nehézségek is goromba őszinteséggel megmutatkoznak, amelyek miatt olyan nehéz elképzelnünk valóban egészséges és sikeres magyar pedagógiai reformot. A meglevő állapotokat a maguk egészében, frontálisan és gyökerében támadják ennek az anyanyelvnek részletigazságai.

A transcendens logizmak következtében a magyar észjárás nem az ok és okozati viszonyok megmagyarázására igyekszik, hanem a megfoghatatlanság evidenciájára. A magyar elme nem azon nyugszik meg, hogy megint tovább tudjuk egy kis lépéssel a dolgok végső magyarázatát, hanem azon, hogy: no, hálaistennek, megint feljebb jutottunk egy emelettel annak a tételnek a tudományos bizonyításában, hogy a dolgok gyökereinkben, velejünkben, végső elveikben és legszigorúbb meghatározásaik szerint valóban megmagyarázhatatlanok. Ez a kétféleség a magyarázata annak a lethargikus unalomnak például, ami a magyar diákságot Toldi tárgyalásakor el szokta fogni, sőt valósággal be szokta borítani. A nem-magyar szempontú esztétika és irodalomtudomány minden áron meg akarja fejteni Toldi szépségeinek a titkát s vég nélkül vatatja Arany János életének intimitásait, hogy a sötét részekről fellebbentse a fátylat. A magyar diák azonban éppen az ellenkezőjére kíváncsi. Annak a nyilvánvalóvátételét sóvárogja, hogy a „szép” tudományos mérték alatt is annak bizonyul, ami. Megfejtethetlen. De valóság. Ajándék. De örömforrás. Isteni attribútum. De lehet benne részünk. Bele van rejtve az élet egészébe, mint az egyetemes lét formája. De rábukkanhatunk. Szimbólum. De Benned, költő Magamat láthatom meg a tükörben. „Az egyik a másikhoz képest” elve nem tűri a szisztéma-alkotást. Nem is teremtőzött még magyar elme, aki, mondjuk, azért fogalmazott hibátlan latinsággal, mert jól megtanulta a verses nemi szabályokat. Kicsiben és nagyban egyaránt kötelező a magyar növekedés éveiben a minduntalan való újrafogalmazás.

A filozófiai à priorik is állítanak jó egynehány követelményt. Valamennyit fel sem sorolhatnók talán e szűkre szabott helyen s e szoros alkalomból, de legalább a legfontosabbat hadd emlegessem el. Az időtlen időből következik, hogy a magyar iskola órarendje már mint „óra”-rend is kissé illúziós. De egyenesen abszurdum erre mifelénk az amúgy is illúziós óra további feldarabolása az újabban kötelezőnek előírt „óratervek” szerint. A határtalanban meg az absztrakció lehetetlenül. Még mindig járja nevelésünkben a tanár és diák elvont fogalmának közbeiktatása, holott magyarul és magyarán csak valóságos Péter tanár úr és valóságos Pál diák szerepelhetnének. Ne „foglalkozzék személyesen” senkifia a magyar iskolában senkivel, mert abból csak lelki kár származhatik. Beszélgessenek, álljanak szóba egymással, húsból és vérből valók és igazi életet élnek. Jól emlékszem rá: negyedik gimnazista koromban egy hortobágyi kirándulás alkalmából láttam először egynehány tanáromat enni s akkor fogalmaztam meg először azt a tételt, hogy a tanár eszik s belesáppadtam az ebből következő lehetőségek végiggondolásába. A megfoghatatlanságból meg a módszeres eljárás hiábavaló volta következik. A módszer csak ott válik be, ahol az oki viszony hálózatában mennek, végbe a dolgok. A magyar észjárás a megfoghatatlanságban mozogván, így látja a módszeres egymásutánt. Ha először így, másodsor amúgy cselekszem, akkor harmadszor ez meg ez történik . . . vagy a homlokegyenest ellenkezője . . . esetleg valami egyéb, el sem tudom képzelni, mi minden.

Ma még azért nagyon nehéz a magyar nevelő és növendék közös anyanyelvében mozognunk, mert a szószerint értendő anyanyelvünk sem magyar igazán. Érzésben már igen, értésben még nem. Érzésben folklórunk művészi kincsei lassanként már tudatosulnak, költészetünk, szépirodalmunk, zenénk s a közeg ellenállásának foka szerint képzőművészetünk időrendben utoljára, de azért apródonként mégis — magyarrá tisztul és nemesedik.

Értésünk nyelve azonban még tartalomban is, formában is idegen, fordítás-nyelv. Kevert nyelv, olyan mint a bennszülöttek torzította angol, spanyol, portugál, vagy mint a hozzánk területileg legközelebbre eső levanteiek nyelve. Ez azért is van így, mert folklóre-ban már magyarrá tettük a Dunamedencét, érzelmileg tehát egységes terület Magyarország (a tót folklór azonos a magyarral, oláhval, a morvával nem azonos, az erdélyi oláh folklór is azonos a tóttal, magyarral, a regátbeli oláhval nem azonos, a ruszin folklór sem azonos az ukrán vagy az orosz folklórral). Most a tudatosulás évszázadai kezdődnek, mert azok is következnek a dolgok rendje szerint.

A magyar értelmiség nyelve fordítás-nyelv s azok a nyelvek, melyekből vétetett, formailag is rajta hagyták eredeti szellemüket. A magyar tankönyveknek nemcsak a terminológiája szó szerinti fordítás, hanem még a mondatbeli szórendje sem a magyar szórendi törvények szerint való. A magyar nyelvben van lélektani alany, lélektani állítmány (ez utóbbi két részből áll: a hangsúlyos mondatrészből, meg az igei állítmányból). A német nyelvben van egyenes szórend, fordított szórend és mellékmondati szórend, ez utóbbiban az állítmány a mondat utolsó szava. (A kör meghatározásában: a kör oly pontok mértani helye, melyek mindegyike egy közös ponttól, a középponttól egyenlő távolságra *van*, ez a *van* nem a magyar, hanem egy nem-magyar grammatika törvényei szerint került a mondat végére. A múltkor karpaszományos honvédekkel beszélgettem, akiket tartalékos tiszt tanfolyamon képeznek ki-fele éppen. Régi önkéntesiskolai emlékeimet idézgettem — kérdeztem többek közt azt is, szerepel-e tantárgyaik körében az *Ökonomisch-administrativer Dienst*. Hogyne, mondják, most ez a neve: Gazdászati-közgazgatási Szolgálat.

Amint van, úgy van, egy azonban bizonyos. Magyar gondolatok csak magyar nyelven gondolhatók. Sok-sokezer bölcs parasztunk él most is és élt eddig is már. Magyar filozófus, de igazi és tősgyökeresen magyar, úgy magyar, ahogy magyarul-magyar művészeink már vannak, eddig még nem adatott nekünk. Nem is adatik addig, míg magyar tudományos nyelvet nem és gondolatainak zúgó árja medrül magának. De ugyanaddig meddő a maffvar iskolai nevelés minden becsületes és hősies erőfeszítés is. Csak szekunder tanult emberekből ereszthet rajt minden esztendőben.

A XVII. század nemcsak eddig tárgyalt vonatkozásaiban „vívásztó”. Tudományunk nyelvének utolsó magyarul-magyar évtizedei is Pázmány Péter magyar nyelven írott műveivel zárulnak. Az ő robusztus népi nyelvének tanulságain továbbfejlődhetett volna a magyar tudomány nyelve is és magyar terminológiát fejleszthetett volna magából, tekintettel arra, hogy Apácai Cseri Jánosban meg is volt rá a hajlandóság. Csak az erő hiányzott belőle és a rezonancia a magyar tudományos közéletből.

Meg kellett ezt említenem, mert utolsó tételünk a nevelés magyarrá válásának köréből féllábbal már emide is tartozik. A nevelést hatékonyabbá is kell tenni, nemcsak magyarabbá s az nem megy XVII. századbeli vonatkozások nélkül. Megint nem mesterséges rendszerben lépünk egyet, ha errefelé lépünk. Magyaranyanyelv csak a XVII. századtól keltezett lehet. A ros-

szul begombolt mellényt ki kell gombolnunk az utolsó rossz helyre gombolt gombig s úgy gombolnunk be újra. A magyar tudomány nyelvét csak Pázmánytól kezdve lehetne magyarabbá is, hatékonyabbá is tenni. Értsük meg jól, magyarabbá is Pázmánytól, hatékonyabbá is Pázmánytól kezdve.

Onnan lehetne, ha lehetne. De akármilyen kívánatos volna is egy ilyen áthidalása a fél XVII., egész XVIII. és XIX., meg a félig már majdnem eltelt XX. századnak, meg kell vizsgálnunk azt is, hogy lehetséges-e?

Nem, nem lehetséges. Minden kornak megvan a maga tartalma, sokan úgy fogalmazzák, hogy a feladata, éppen azért történelmi mulasztásokat „pótolni” nem lehet. Vegyünk megint egy példát. Mostanában, mikor a „másik ember” az euramerikai kultúrközösség megoldandó problémája, melléktétel formájában sokat gyötri kollektív lelkiismeretünket a szociális felelősség. Ennek két történelmi következményeképpen egyrészt a szent-szék adta ki a „Quadragesimo anno”-t, másrészt — egészen az ellentétes póluson — az osztályharc lángolt fel új lobogással mindazon pontokon, ahol annakidején nem tudták vagy nem akarták megvívni Európaszerte.

Skandináviában, Svájcban, részint Angliában is viszonylagos nyugalom van ezen a téren, ezekben a közösségekben az ipari munkásság polgári tömörülésnek számít már, politikai váltógazdaság konjunktúrájában időnként parlamenti többsége révén kormányképes is. Nálunk más a helyzet és a főttebbi képlet teljes mértékben fel is állítható reánk vonatkozólag. Az egyházi életben (katolikusban és protestánsban egyformán) szociális misszió formájában és keretében dolgoznak a laikusok papi vezetéssel. Az ifjúságot, a munkásságot és a művészeket pedig osztály harcra próbálja megszervezni a különböző színű és jelszavú baloldal.

Nevelésről lévén szó, nekünk pedagógiailag kell felvetnünk még egyszer a kérdést: vajjon lehetséges-e hát a XX. század második felében elvégeznünk azt a történelmi feladatot, melylyel a XIX. század harmadik negyede óta maradtunk adósok? (Hozzátevé azt a szomorú pluszt, hogy voltaképpen a XVII. század második negyede óta el vagyunk adósodva már.)

A felelet könnyebb, mint gondolhatnók. Vagy eleven, XX. századbeli elv érvényesül ebben a törekvésben, vagy történeti, tehát megkövült, elcsökevényesedett képlet. Erre vonatkozólag pedig nagyon pontosan mérő mértékegységünk és „lépték”-rendszerünk van: a már említett fejlődéslélektani kategóriák. A fejlődés, láttuk, időben lépcsőzetes a gyermekkortól növe gyermekkoron-pubertáson-adolescentián keresztül az érett korig. A teljes táblázat ilyenformán alakul:

Az érett ember társaslelki kategóriái: jog, művészet, tudomány, társadalom, vallás;

az adolescensé: harc, liturgia, dogma, ritus, kétely;

a pubertálóé: totem, tabu, remek, fogadalom, szerzet, eskü, átok;

a növekvő gyermeké: verseny, munka, gyűjtemény, csapat, mítosz;

a gyermeké: játék, spontán öröm, utánzás, ad hoc társulás, mese.

Nemcsak a fejlődés irányvonalát mutatja ez a táblázat, a visszafejlődésnek, a megöregedésnek, a divatból kimenőnek, a lassú elmúlásnak is ugyanaz az irányvonala, csak éppen ellenkező előjellel, hátulról visszafelé.; Egyén és közösség egyformán kezd megöregedni: elgépiesednek a gesztusai, megmerevednek a formái, alsóbbrendűekké, fejletlenebbekké, erőtlenné bátortalanodnak a tartalmi elemei. A közösség életében a jog harccá bizonytalanodik. A művészet liturgikus kényszer-cselekedetté gépesedik. A tudomány dogmatikussá merevül. A társadalom aktív cselekedetrendszere és passzív alkalmazkodása rituálissá hétköznapiasodik. Vallás helyébe a finom kétely vagy a kevésbé finom kritika lép. Ne szaporítsuk a szót, menjünk egészen végig példaképpen a tudomány vonalán. Ha tovább tart az előregedés folyamata és a szellemi arterioszklerózis még magasabb mérvű, a dogma merevségét a szabály még merevebb formái váltják fel. Még később már nem tudománya van az értelmiségnek, hanem gyűjteménye. Ez az a fok, mikor a tudósok öt-hat más tudós könyvéből írnak egy hetediket. Legalsó fokon már csak a technikai ügyesség, az utánzás képessége igazán eleven: a tudósok nem gondolkoznak, még csak nem is gyűjtenek többé, csak szajkóznak.

Ha figyelmesen szemléljük az osztályharcra agitálok sergét, lehetetlen nem látnunk az előregedésnek ezt a kiábrándító szellemi állapotát. Nem lehet velük vitatkozni. Már nem is a dogma merevségével, hanem egyenesen a szabály ellenmondást nem tűrő büntető szankciójával lépnek fel a más nézetet vallókkal szemben. Vallásos velleitásaik az áhitat fokán csak az eskü és átok kettősségét élik, nem vallanak, nem bizonyosságot tesznek, hanem híveik felé enunciólnak (autosz efa), ellenfelüket pedig exkommunikálják (anathema sit). A nevelő nem tehet egyebet: figyelmezteti növendékeit az áruló jegyekre s kellő óvatosságot ajánl. Ahogy bizonyos bőrkiütések valószínűvé teszik, hogy bizonyos egyén bizonyos betegségben szenved, úgy teszi valószínűvé bizonyos szellemi magatartás a közösségnek bizonyos frakciónál, hogy öregedés folyamata állott be köreikben, működésük ennél fogva bajosan lehet tartósan és gyümölcsözően hatékony.

El volnánk tehát veszve, nem volna csakugyan menekvés számunkra sehol, soha többé és sehogyan sem?

Íme, megint természetes rendszerben mozogva kell megtennem a következő lépést. Emberileg nem látok megoldást. Transcendens megoldási lehetőségben azonban erős hittel hiszek.

Az áhítat fokán lehetséges a XVII. század közepének és a XX. század első harmadának az áthidalása. Egyetemes magyar lelki ébredésre érett a helyzet is, de nemzetünk maga is.

Nem állunk példa nélkül a világtörténelemben. Maga a XVII. század második negyede is ilyen ébredés következménye, mely a XVI. század második negyedében a reformációval kezdődött és a XVII. század második negyedéig az egész magyarságot áthattotta az ellenreformáció antiitézisében (Pázmány Péter már az ellenreformáció ajándéka). De még beszédesebb példa a finneké. A finnek 1809-ben elszakadtak a kultúrakölcsonzó svédoktól és orosz fennhatóság alá kerültek. Erre az időszakra esik Paavo Ruotsalainen vallásos mozgalma, a felébredteké. Mire ez a mozgalom mint kovász, vagy só átjárta a finn nemzetet, mint világosság bevilágolta az addigi szellemi sötétséget, elkezdődött az autonóm finn nemzeti élet s ma is egyik legszínvonalasabb közösségi életforma egész Euramerikában, a kis népek között pedig vitathatatlanul a legmagasabbrendű. Ott már minden megvalósult, ami minálunk még csak vágyalom: nincs analfabétizmus, vannak népfőiskolák, van szövetkezeti mozgalom, demokrácia, jólét, nemzeti gyökerű irodalom és művészet, nemzetközi súly és tisztesség. Kezdetben bizony még akkora mértékben nem volt nyelv sem, mint valaha nálunk a legszomorúbb időszakokban. A finn himnuszt svéd nyelven költötte szerzője, úgy kellett lefordítani jóval később finnre. Azt, hogy tisztességes finn ember nem ír és nem beszél többé svédül, hanem az anyanyelvén — svéd nyelven mennydörögték el az első elszánt finn patrióták.

Az a jelszó, amelyet a politika már-már elkoptatott, nagy igazságot hirdet voltaképpen. Keresztyén és nemzeti Magyarország. Sorrend szerint is így lehetséges. Keresztyénné kell lenni a magyarságnak, hogy aztán magyarul lehessen magyarrá, tehát nemzetivé lehessen. A nevelés sem lehet addig magyar, amíg a nevelők az áhítat fokán papokká nem magasodnak és önmagukon túl utalva Jézus Krisztustól nem várják és nem nyerik nevelő munkájukhoz a transcendens erőket. A növendékeket pedig át nem járja a szeretet, amor Christi, egyszerre genitivus objectivus és subjectivus, a Krisztusból felénk áradó, aztán meg belőlük Krisztus felé törő szeretet, amely a nevelők áhítatával együtt teremheti a nevelés gyümölcsét, a naponkinti, állandó növekedést ad maiorem Dei Gloriam.